

Fellner Ákos:

Címkék fogságában, avagy a munkalapú társadalom bukása

fellner.akos@ktk.pte.hu

Lectori Salutem

A napokban az autóban ülve hallgattam a magát ellenzékinek mondó Klubrádió egyik betelefonálás műsorát, ahol egy civil szakértő kritizálta az egyesített ellenzék gazdaságprogramját. A betelefonáló (vox populi) feltűnően logikusan pontokba szedte a kritikáit, míg a műsorvezető folyamatosan mást sem tett, mint megpróbálta belefojtani a szót. Tehát így néz ki a „véleménynyilvánítási szabadság Klubrádió módra” – ingatom a fejem csalódottan.

Előre kell bocsájtanom, hogy eme cikk szerzője magát semmilyen izmus képviselőjének sem vallja, nem hisz hosszú távon ideológiai harcokban, sőt egy szint után ezeket kifejezetten károsnak tartja. Élesen elhatárolódik mindenféle vallási-, nemzeti- és fajvédelmi eszmerendszertől, és megdöbbenve hátrál vissza azoktól a társadalmi, politikai és gazdasági jelenségektől, melyeket ma Magyarországon 2021-ben neoliberaisnak, progresszívnek, vagy ellenzékinek mondanak.

Jelen írásban azon fáradozom, hogy bemutassam a nemzetközi, valamint a magyar gazdaságpolitika 1990 óta bekövetkezett ideológiai torzulásait, rámutatva arra, hogy utódaink jövője messze nem attól fog függeni, hogy mi itt, a jelenben milyen ideológiai harcokat vívunk egymással, vélt vagy valós ellenségekkel (címkék fogságában). Utódaink jövője vagy jólléte nem annak a függvénye, hogy megvédjük-e a nemzetállamot avagy teret engedünk a feminista vagy LMBTQ mozgalmaknak, tézisem, hogy annak a függvénye, hogy megérik-e a magyar társadalom az általános alapjövedelem bevezetésére.

Paul Krugman a progresszív gazdaságról

A közgazdasági Nobel díjas Paul Krugman már 2009-ben elhatárolódott az amerikai Demokrata Párt hivatalos ideológiájától, mert már akkor meglátta azokat az ellentmondásokat, amiket a magyar ellenzék máig nem akar vagy értelmi képességei okán nem tud belátni. Paul Krugman szerint a neoliberális és progresszív gazdaság a következő pillérekre épül, amelyeket az Egyesült Államokban egyaránt rombolt mind a Republikánus, mind pedig a Demokrata Párt:

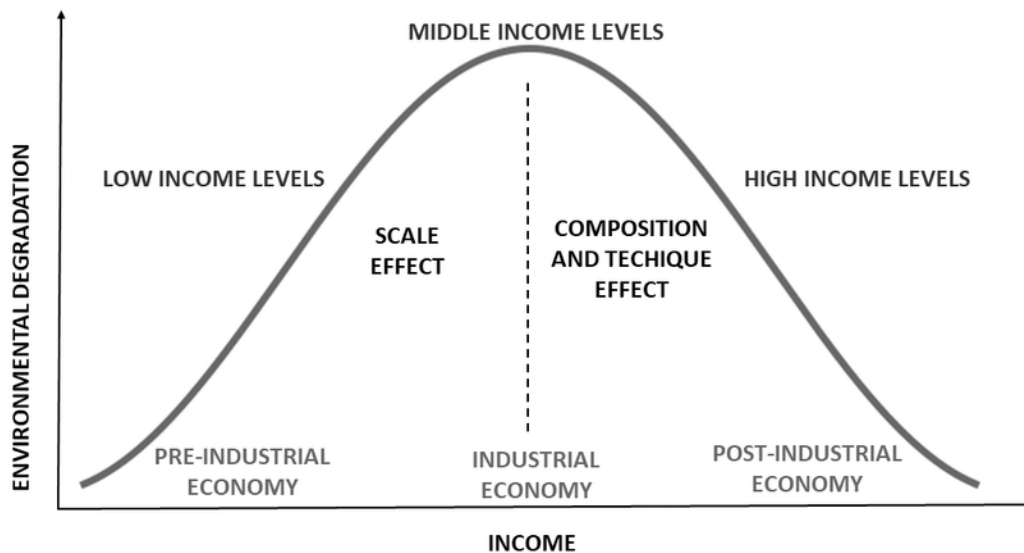
1. gazdaságilag erős középosztály jelenléte
2. minimálisra csökkentett jövedelmi és társadalmi egyenlőtlenségek
3. általános társadalombiztosítás jelenléte
4. általános munkanélküliségi biztonsági háló jelenléte
5. erős szakszervezetek jelenléte

Ha megnézzük alaposan ezen pilléreket látható, hogy ezek egyike sem azonos a neoklasszikus elméletekkel, azaz sehol nem találjuk a piaci önszabályozást, a szabadpiaci versenyt, a vállalkozás szabadságát vagy akár az egyenlőségi politikákat. Végig nézve Krugman pilléreit sokkal inkább az lehet az érzetünk, hogy egy klasszikus szociáldemokrata gazdaságpolitikáról van szó. Vagyis, ha abból indulunk ki, hogy a fenti pillérek az alapjai egy neoliberális gazdaságpolitikának, akkor elmondható, hogy a rendszerváltás utáni Magyarország még a magukat balliberálisnak mondó kormányzatok alatti gazdaságpolitikája sem volt valójában neoliberális. Ha elolvassuk a 2022-es választásokra készülő egyesített ellenzék, avagy a Karácsony Gergely vezette 99 Mozgalom gazdaságprogramját, ezen pillérek közül szinte alig fedezünk fel egyet is valósan. Azonban pillanatok alatt kiderül, hogy Krugman progresszív gazdaságpolitikája sem oly progresszív, ahogyan az elsőre tűnik.

És akkor Simon Kuznetz elvette az álmainkat?

Nagyon szépek Krugman elképzelései az erős progresszív középosztályról, azonban vessünk egy pillantást a Kuznetz görbére. A görbe részletes bemutatását mellőzöm, a lényeg, hogy a legnagyobb környezeti terhelés és kereseti egyenlőtlenség a görbe maximum pontján van. Ez pedig az ipari középosztály szintje. Nem kell sok idő belátni, hogy az ipari társadalom nem fenntartható, a posztipari társadalom pedig *per definitionem* nem jóléti

(csak kevesek élnek jól). Vagyis a 1. Ábra arról győz meg minket, hogy Aldous Huxley és Paul Krugman szép új világa sosem jön el, illetve csak keveseknek. Az ipari társadalom megreked a közepes jövedelmek csapdájában, a posztindusztriális gazdasági javak mind kevesebb fogyasztói réteg számára érhető el.

1. ábra Jövedelemeloszlási viszonyok az ipari forradalmak ismeretében. Forrás: Mitic, Kresolja, Minovicz, 2019.

Neoliberális-e a neoliberális, unortodox-e az unortodox?

Vizsgáljuk meg, az elmúlt több mint harminc évben mit jelentett Magyarországon a neoliberális illetve az unortodox gazdaságpolitika. Klasszikusan a rendszerváltás után a neoliberális gazdaságpolitika azonos volt a szabadpiaccal és a formális szabadversennyel.

Valóságosan azonban a helyzet korántsem ez volt. A gazdaságban elsősorban a multinacionális vállalatok piactorzító hatása jelent meg, a hazai kis és középvállalati (KKV) szféra legfeljebb a beszállítói és a felvásárlói lánc szerepét játszhatta, az államháztartási hiányt IMF hitelek finanszírozták, melyek feltétele a folyamatos megszorító gazdaságpolitikák alkalmazása volt. Krugman értelmében ez korántsem nevezhető neoliberálisnak, sokkal inkább jellemezhetjük a neokolonialista jelzővel, ami Krugman szerint inkább a Republikánus Pártra volt jellemző: a globális banktőke kölcsönököt ad, a kölcsönök következtében az adott ország eladósodik; a törlesztés miatt megszorításokra van szükség)

Erre való alternatívaként kínálta a FIDESZ az elmúlt 12 évben az elsősorban keynesiánus alapokra épülő, kissé szerencsétlenül unortodoxnak nevezett elképzelést, mely szerint egyszerre növelhető a gazdaság és a stabilitás, lehet teljes foglalkoztatás és minimális infláció, alacsony jegybanki alapkamatokkal. Ezt elsődlegesen az aggregált fogyasztás pörgetésével érték el, az alacsony jegybanki kamatokkal, magas volumenű állami beruházásokkal (ismét komoly piaci torzulások árán), amit nagy részben nem a nemzetgazdasági termelés kiegyensúlyozott strukturális növekedésével, hanem az európai uniós források, és a koronavírus előtti alacsony nemzetközi alapkamat környezet felhasználásával tettek lehetővé. A külső államadósság belsővé konvertálása merő blöff volt, több okból is. Mivel 2018-ra a FIDESZ állampártként funkcionálva mind a gazdasági, mint a politikai életre teljesen monolitikusan rátette a kezét, a belső államadósság kérdése olyan, mintha azt mondanánk, a FIDESZ kölcsön adott saját magának. (Gyakorlatilag a NER birodalom működtetésében ennek vagyunk évek óta tanúi. Nem véletlen, hogy Orbán nem akart az Európai Ügyészséghez csatlakozni.) De még ha formálisan el is fogadjuk, hogy az államadósság belső tétele valóban jelent valamit gazdaságtani értelemben, akkor a kormány adósságvisszafizetési potenciálja a gazdasági teljesítménytől függ, ami szintén erősen megkérdőjelezhető. A rendszerváltás óta jelenlevő állami korrupcióról most ne beszéljünk, aminek szintén lényeges piactorzító hatása van.

Ezek összességét nevezte Matolcsy György unortodox gazdaságpolitikának, melynek lényege szerinte a nemzeti szuverenitásra épülő monetáris rendszer kiépítése volt az előzőekben vázolt elvekre. Ez éppen 2021-ben látszik megdőlni az infláció felpörgésével és az állami költségvetés havonkénti felülírásával. (A cikk megírásakor Varga Mihály pénzügyminiszter és Matolcsy György jegybankelnök éppen Orbán Viktor miniszterelnök kegyvesztettjeivé kezd válni, és annak a Szijjártó Péternek a csillaga emelkedik, aki mindent megígér a miniszterelnöknek, amit ő hallani akar

Ha azonban közelebbről is megnézzük ezeket az ideológiai címkével ellátott gazdaságpolitikákat, hamar rájöhethetünk, hogy semmi új sincs a nap alatt. A magyarországi neoliberális gazdaságpolitika krugmani értelemben inkább volt konzervatív, mint neoliberális, az orbánista unortodox inkább volt keynesiánus, mint konzervatív. A magyar piac és magyar KKV szféra védelme csak üres beszéd volt, amit egyértelművé tettek a COVID lezárások alatti gazdaságvédelmi intézkedések, melyből a kormányközeli cégek milliárdos profitemelkedéssel, a többi vállalkozás hatalmas veszteséggel került ki, némi párhónapos fizetés átvállalás és pár milliós kedvezményes hitelfelvétel biztosításától eltekintve.

Vagyis kijelenthető: gazdaságpolitikában semmi sem az, aminek elsőre látszik, avagy amit a politikusok és ideológusai a választópolgárokkal el akarnak hitetni. A makroökonómia nem ideológia, nem az ideológia törvényei szerint működik (legalábbis az ökonometria szintjén ebben szeretnénk mi közgazdászok hinni). Ezért válnak a közgazdászok egy idő után gyanússá minden politikai rendszer szemében.

Címkék fogságában: kimérákkal küzdeni

A 20. századnak különös perverziója volt az ideológiai háborúkra, a 21. században azonban azt látjuk, az ideológiák egyre ködösebbek. A 20. század mereven hitt, hinni akart abban, hogy a társadalmi háborúkat ideológiákkal vívják. Magyarországon 2021-ben ebben mind kormánypárti, mind ellenzéki oldalon jobban hisznek, mint valaha a francia baloldalon a 20. században. Ennek normális kollektív öntudatú országban már nevetség tárgyának kellene lennie. Itt jobboldali vagy baloldali értelmiségiek komplett tönkretétele (*Cancellation Culture*) zajlik pusztán formális ideológiai alapon.

Nem kívánom végigvinni a 20. század ideológiatörténetét, azonban Louis Althussernél érdemes egy kicsit megállni. Althusser az ideológiáról írt tanulmányában azt állítja, hogy bár az ideológia identitásképző reprezentáció, de materiális valóságában mégis pusztá reprezentáció. Lacani értelemben az ideológiaképzés is a tükör stádium logikáján működik. Lacan és Althusser értelmében ma Magyarországon az értelmiség kimérákat, mitológiai lényeket hajkurászik. Az ideológiai háború nem más, mint dantei rémképzetekkel való harc, melyben éppen nem megnyerjük, hanem elveszítjük önidentitásunk, akármelyik ideológiai oldalon is állunk.

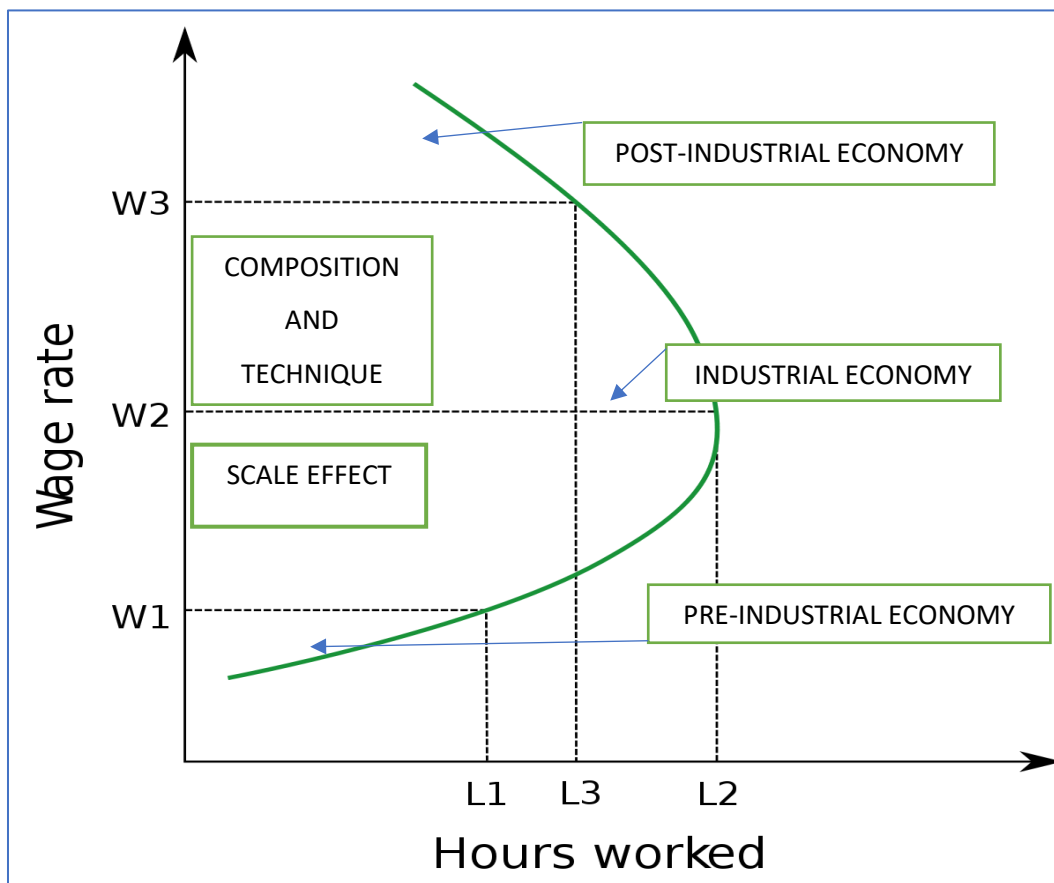
Az alapjövedelem mint kiút az alacsony skáláhozadéku munkák csapdjából

De térjünk vissza a közgazdaságtan talajára. Alacsony skáláhozadéku munkának nevezzük az olyan típusú munkát, melynek nagy az időigénye, de a (tudás)gazdaság szempontjából alacsony a gazdasági kibocsátás vonatkozásában a hozzáadottértéke. Klasszikusan ilyenek az ipari szalagmunkák, illetve az úgynevezett *white collar* állások tetemes része (leginkább az adminisztrációs, illetve szolgáltató szektorokban. Ezen munkafolyamatok rendszerint nem igényelnek magas tudástőkét, és többségében redundánsak és repetitívek is. Számos munkaerőpiaci felmérés bizonyítja, hogy rengeteg ember a szolgáltató szektorban azért

vált munkahelyet, mert munkáját értelmetlennek, unalmasnak, sok esetben fölöslegesnek érzi, annak ellenére is, hogy adott esetben meg van fizetve. A Kierkegaard-i unalom telepszik életére.

A humán munkaerő nagy része azonban beleszorul, beleragad ezekbe az alacsony skáláhozadékú munkákba, vagy életkorából, vagy életkörülményeiből kifolyólag nem akar váltani, illetve elveszti motivációit. Az alábbi ábrákon bemutatjuk, milyen hatást tud kifejteni az alacsony skáláhozadékú munkavégzésre nézve az alapjövedelem bevezetése.

Mielőtt belevágnánk, fontos egy alapvető tévhitrendszer eloszlatni az alapjövedelem körül. Sokan, beleértve politikusokat is, nem képesek fogalmi különbséget tenni a (1) minimálbér, (2) munkanélküli segély, (3) alapjövedelem között. Az alábbiakban azonban ezek a tévedések is tisztázódnak fognak.

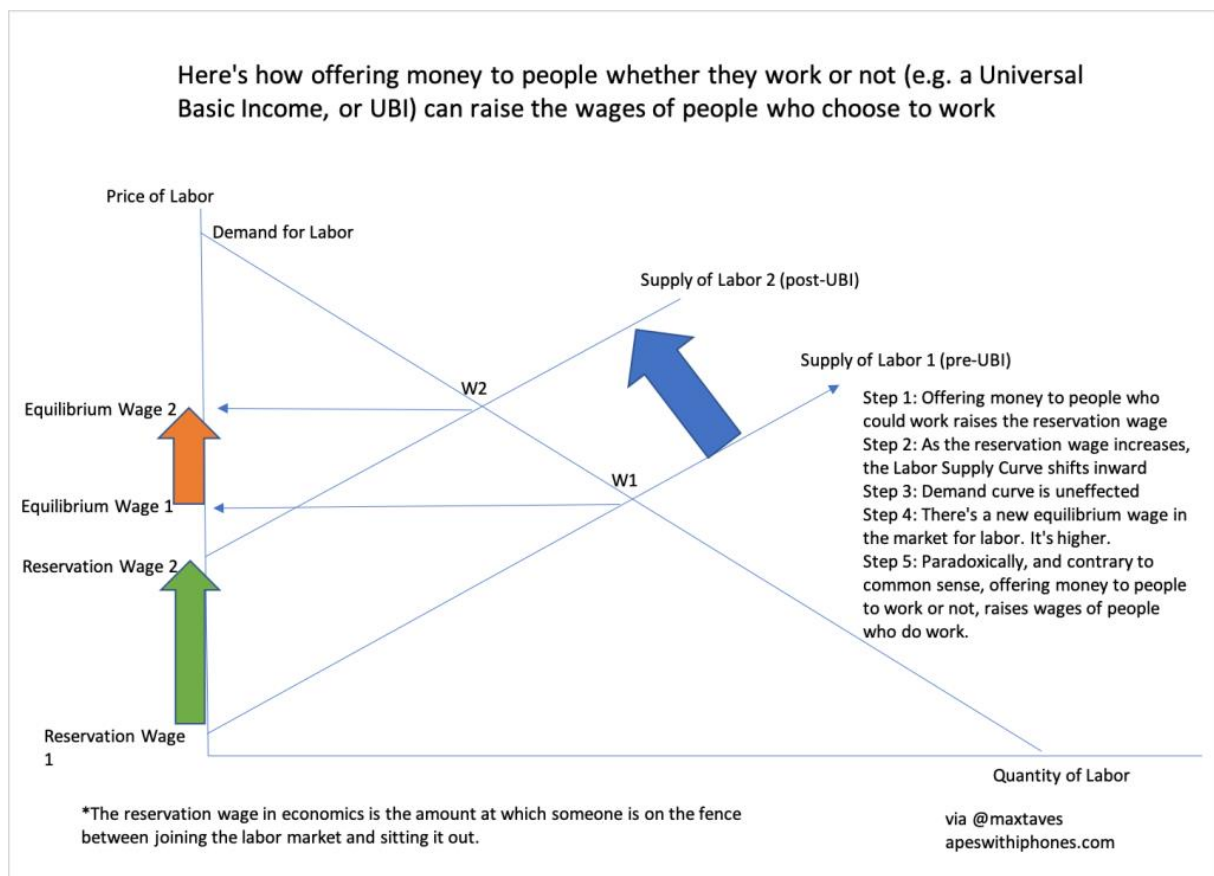

2. ábra. A bérezés és a munkaóra viszonya az ipari forradalmak tükrében. Saját szerkesztés Wikipédia alapján.

Az 2. ábrán látható, hogyan viszonyul a technológia a munkaórák és a szabadidő kérdéséhez. Látható, hogy magas technológiájú, posztindusztriális gazdaságokban nagyobb bérért jóval kevesebb munkaórát kell dolgozni, mert a munka egységnyi skáláhozadáka sokkal nagyobb, mint indusztriális vagy a preindusztriális gazdaságokban.

Az így felszabaduló munkaidő alapvetően két célra fordítható. Az egyik cél a fogyasztás, aminek alacsony a termelési skáláhozadáka, legfeljebb itt-ott fejt ki némi regionális multiplikátor hatást. A másik cél a tudástökébe való befektetés, azaz a munkaerő képzése. Itt azonban a képzés nem azt jelenti, hogy a nyomorult munkaerőt beiratjuk egy újabb alacsony skáláhozadéku munka elvégzésére irányuló képzésbe és közben kitömjük a haver tanácsadó cégét egy kis év végi elköltendő pénzzel, hanem hogy a munkaerő komplex tudást tudjon felszedni a szó tudásszociológiai értelmében.)

Amennyiben ezen túljutottunk, tekintsük a következő ábrát:

3. ábra. Munkaerőpiaci kereslet és kínálati görbék változása alapjövedelem esetén. Forrás: www.greatestcommonfactors.com

A 3. ábrán az alapjövedelem komplex hatását láthatjuk mikroökonómiai vonatkozásban. Az alapjövedelem akcelerátor hatása abban áll, hogy a munkaerő nincsen rákényszerítve alacsony skáláhozadékú munkák elvállalására. Kiváló példa esetünkben a közgazdász doktorandusz hallgató esete, akit mivel nem vettek fel a tanszékre állásba (akire már egyébként évek óta megvolt a vezetés jelöltje), kénytelen adatfeltöltő munkát vállalni, melynek nagy részére nem lesz szüksége azoknak, akik ezért cserébe szánalmas órabérrel akarják kiszűrni emberünk szemét. Példánkban a közgazdász doktorandusz hallgató magas tudástőkéje ellenére alacsony skáláhozadékú munkát végez.

Az alapjövedelem tehát elszakítja a munkaerőt az alacsony skáláhozadékú munkáktól, és normális esetben arra készíti, hogy egyéni tudástőkéjét növelje. (A témában lásd a *World Economic Forum* cikkeit alapjövedelem kérdésben, ahol gyakorlati példák bemutatása is olvasható. Ezek bemutatását itt mellőzöm.) Például az értelmetlen munkavégzés helyett elvégez pár egyetemet. Az akcelerátor hatás értelmében a munkaadó érzékeli, hogy sokkal kevesebb munkaegység ráfordításával is el lehet ugyanazt vagy sokkal nagyobb tudástőkeigényű munkát végezni, így rájön, hogy érdemes megfelelően fizetett és értelmes munkavégzésű munkahelyek teremtésébe fektetnie. Így a munkaerő ára ugyan nagyobb lesz, de sokkal kevesebb idő alatt és komplexebb munkafolyamati outputtal lesz teljesíthető ugyanaz, vagy éppen sokkal komplexebb *tudás spill-over* hatást igénylő feladat magasabb technológiai és tudásszintű munkaerő alkalmazása mellett.

Most már láthatjuk, hogy mi a különbség az alapjövedelem és a minimálbér, valamint a munkanélküli segély között. Míg az alapjövedelem a teljes gazdaság struktúráján átível, addig a munkanélküli segély negatív költség, a minimálbéremelés pedig inkább infláció gerjesztő hatású, illetve áttételesen növeli a munkanélküliséget.

Zárszó: Mese a szomszéd tehenéről és a politikusi rövidlátásról

Ha megnézzünk egy átlagos Facebook cikket Magyarországon az alapjövedelemről, általában a komment mezőben hatalmas, jobbára negatív indulati fröccsenésekkel találkozunk. Ezeknek részben alapja a tudatlanság, másrészt a társadalmi érzékenység teljes hiánya (a szomszéd és a tehen meséje). Más a helyzet azonban, amikor szakemberektől érkeznek alaptalan (jobbára a régi skáláhozadék-paradigma elsajátításából fakadó) támadások az alapjövedelemmel szemben. Általában három típusú ellenérvvel lehet találkozni: (a) az

alapjövedelem felgerjeszti az inflációt, (b) munkanélküliséget okoz, (c) olyan progresszív adórendszert feltételez, ami kivitelezhetetlen.

A, Félelem az inflációtól

Természetesen minden fogyasztásbővülés (ha nincs mögötte a kínálat növelése) potenciálisan inflációt generál. Ezzel nem lehet mit tenni, azonban lényeges, hogy az alapjövedelem bevezetése a gazdasági termelés struktúráit is átalakítja, következésképpen a fogyasztói magatartást is. (a fogyasztói magatartást hogyan?) Természetesen elszalad az infláció, ha az átlagos fogyasztó miután megkapta az alapjövedelemét rohan sportkocsit venni, ahelyett, hogy például zöld beruházásokat végezne a lakásán. Alapjövedelem esetében természetesen az állam nem korlátozhatja a fogyasztót, hogy mire költi, azonban meghatározható az alapjövedelem mértéke úgy, hogy a példánkban szereplő fogyasztónak inkább legyen érdeke szelektív hulladékgyűjtőt venni a lakásába, mint sportkocsit.

B, Félelem a munkanélküliség megugrásától

Az alapjövedelem bevezetése természetesen számos alacsony skáláhozadéku munkahelyet fog megszüntetni, de nézeteink szerint ezeknek hosszú távon meg is kell szünniük. Ezt a témát az előzőekben körüljártam.

C, Félelem a progresszív adórendszertől és a munkakerülőktől

Az alapjövedelem finanszírozási oldala esetében Milton Friedman negatív adórendszerét szokták ellenpéldaként hozni. Az alapjövedelemmel kapcsolatban ennek lényege, hogy az egyén vagy vállalat adója annak megfelelően exponenciálisan emelkedik, ahogyan az alapjövedelem szintjét felfelé elhagyja, és exponenciálisan csökken, amint azt közelíti. Erre az a klasszikus ellenérv, hogy ehhez az adómorál megváltozása, valamint dinamikus intézményes adónyilvántartási és adószedési rendszer szükséges. Mivel általában az alapjövedelem kritikussai nem bíznak túlságosan az adómorál változásában (némileg jogosan)

ezért a progresszív adórendszert csak hatalmas állami apparátus működtetésével tartják fenntarthatónak, de mivel az nem fenntartható, ezért inkább az alapjövedelmet is elvetik.

Erre két érvet mondhatunk: adó- és munkaelkerülő magatartás a történelemben minden korszakban megvolt az emberek egy részében. Pusztán ezért ellenezni az alapjövedelmet nem ésszerű. Másrésztől hosszú távon éppen a vízfejé duzzadt államapparátus eltartása nem fenntartható.

Ha nem akarunk a XXI. század egyenlőtlenségeinek posványában elmerülni: ébredtő

Mindezek után felvethető a kérdés, hogy a 2022-es választási kampányban Magyarországon miért a Momentum az egyetlen párt, amely gazdaságprogramjában felvetette az alapjövedelem bevezetésének kérdését, míg az összes többi párt, beleértve mind az ellenzéket, mind a kormánypártokat élesen szembe mennek vele? A FIDESZ-KDNP érveit ismerjük, az alapjövedelem számukra maga a neoliberais elnyomó pokol, a nemzetállam elleni újabb támadás. ez már stílusrontó túlzás! Rendben, részükről az elmúlt 12 évben ennél többet nem is vártunk. Azonban az már kiábrándítóbb, hogy sem a Párbeszéd, sem az MSZP, sem pedig a Demokratikus Koalíció nem támogatja az alapjövedelmet, sőt hallani sem akarnak róla. Alapjövedelem kérdésében a magyarországi ellenzék 2021-ben a Momentum kivételével egy követ fúj a kormánnyal.

Magyarországon a 21. század elején is a 19. század végét, 20. század elejét éljük a társadalmi-gazdasági közgondolkodásban. Az alapjövedelem a magyar közgondolkodásban nem azért gyanús fogalom, mert közgazdaságtanilag értelmezhetetlen, hanem mert egy ősi elvet sért: „aki nem dolgozik, ne is egyék!”. Most ne vizsgáljuk, hogy akár a Kádár-rendszerben, akár a rendszerváltás után hány politikusra nem volt érvényes ez az elv. Ez a magyar társadalom kollektív tudatában van lehorgonyozva. Erre épül az Orbán-féle munkaalapú társadalom eszméje is, ami a gyakorlatban úgy nézett ki a COVID lezárások alatt (és a negyedik hullám alatti gazdaságpolitikától sem várhatunk majd többet), hogy a társadalom nagy részét a magyar KKV szférával együtt az út szélén hagyják, formális segélyekkel, mondvacsinált hitelekkel elhiteik fanatikus szavazótáborukkal, hogy újraindították a gazdaságot, majd kitömik a NER-bárókat milliárdokkal, akik egzisztenciája amúgyis egyszemélyben Orbán Viktor pillanatnyi jóindulatától függ. A vészhelyzeti kormányzás erre Orbán Vikornak szinte kontroll nélküli lehetőségeket ad.

Szembe kell néznünk az alapjövedelem kérdésének kapcsán azzal is, hogy a magyar közgondolkodás súlyosan elmaradott, 21. századi tudásgazdaság kiépítésére jelenleg alkalmatlan. De tegyük hozzá: nem is akar posztmodern tudásgazdaság lenni. Az átlag magyar KKV és fogyasztó ugyanott tart, ahol 32 évvel ezelőtt, csak jobb esetben a KKV tulajdonosa már német vagy francia, rosszabb esetben a saját tőkéjét éli fel, avagy már nem a Velencei tóra, hanem a Földközi tengerre jár. Fő problémája még mindig az olcsó munkaerő beszerzése, és nem a magas skáláhozadéku tudástőkébe való befektetés. Ha pedig office feladatra keres embert, jobbára a tudástőke nála a vállalatirányítási szoftverek gombjainak nyomogatását jelenti. Az egyesített ellenzéki gazdaságprogramokat olvasva az az érzetünk, mintha az ellenzék 2021-ben nem ennek a megváltoztatásán, hanem ennek konzerválásán dolgozna.

Szabó István *Álmodozások kora* című filmjének utolsó mondatával zárom soraim:

„Reggel nyolc óra van, tessék felébredni!”

Felhasznált irodalom

Krugman: A liberális lelkiismeret. Gondolat, 2010.

Mitić, Kresoja, Minovic : A Literature Survey of the Environmental Kuznets Curve. Economic Analysis. 2019.

Matolcsy: Economic Balance and Growth. MNB, 2015.

Althusser: On Ideology. Verso, 2020.

Dolan: Political Action and the Unconscious: Arendt and Lacan on Decentring the Subject.” www.jstor.org. 2021.

Santes: Why We should all have a Basic Income. www.weforum.org. 2017.

Wignaraja: Universal Basic Income is the Answer to the Inequalities by COVID-19. www.weforum.org. 2020.

Standing: What has a Year of Experiments taught us about Basic Income? www.weforum.org. 2019.

Gentilini: Why Universal Basic Income is a Simple, but Effective Idea. www.weforum.org 2017.

Gray: This is Our Chance to Completely Redefine the Meaning of Work. www.weforum.org 2019.

Bregman: A Growing Number of People Think, their Job is Useless. Time to Rethink the Meaning of Work. www.weforum.org 2017.

Levinas: Can Universal Basic Income survive Financialization? www.weforum.org 2019.

Klapper: This is How a Universal Basic Income can end Financial Exclusion. www.weforum.org 2017.